

Türk Düşünce Dünyasında Fatma Aliye Hanım'ın Keşfi ve Konumlandırılması

Fatma EROĞLU GENÇ*

*Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 05.03.2024

Kabul Tarihi: 11.09.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Fatma Aliye Hanım,
Osmanlı Kadın Neşriyatı,
Dindar Aydın Kadın,
Osmanlı Feminizmi.

Osmanlı Devleti'nde kadınların kamusal görünürlük elde etmeye başladığı ilk zamanlardan itibaren kamuoyunda tanınmaya başlayan Fatma Aliye Hanım, dönemin en güçlü kadın karakteri sayılabilir. Osmanlı'nın ilk kadın muharriri olarak tanınan Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü ve uluslararası alana kadar taşınmış olan yazın tecrübesi, Osmanlı dönemi kadın neşriyatı ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Fatma Aliye Hanım, üst düzey bir ailede doğmuş, âlim ve bürokrat babasının himayesinde entelektüel açıdan oldukça donanımlı bir konakta eğitimini almıştır. Ohnet'in romanını tercümesiyle ilk eserini yayınlamıştır. Sonraki süreçte çok sayıda roman ve fikir kitabı da kaleme alan Fatma Aliye Hanım sadece Osmanlı'da değil, eserlerinin farklı dillere tercüme edilmesi sayesinde başka ülkelerde de okur bulmuştur. Fatma Aliye, II. Meşrutiyet sonrasında II. Abdülhamid'e yakınlığı nedeniyle geri plana itilmiştir. Cumhuriyet döneminde de dindar bir aydın kadın olarak görmezden gelinen bir isim olmuştur, uzun yıllar boyunca adından bahsedilmemiş, eserleri yeniden yayımlanmamış, tamamen unutulmuştur. Bunda temel nedenin Cumhuriyet'in idealize ettiği kadın tipolojisiyle uyumlu görülmemesi olduğu söylenebilir. Fatma Aliye Hanım'ın geriye yönelik tekrar keşfedilmesi ise doksanlara kadar sarkmıştır. Makalemizde önce Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü ve eserleri detaylı biçimde tanıtılmış, ardından Türk akademisindeki keşfi ele alınmıştır. Fatma Aliye'nin hangi fikir dünyasının öncülü sayılabileceği konusundaki tartışmalar, hakkında yazılan akademik metinler üzerinden tartışılmıştır. Düşünce dünyasının temel eksenleri göz önünde bulundurulduğunda Fatma Aliye Hanım'ı dindar bir aydın kadın olarak tanımlamanın en uygun tercih olacağı değerlendirilmiştir.

Discovery and Identification of Fatma Aliye Hanım in the Turkish Academy

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 05.03.2024

Accepted: 11.09.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Fatma Aliye Hanım,
Ottoman Women's
Publications,
Ottoman Feminism,
Religious Intellectual Woman,
Ottoman Feminism

Fatma Aliye Hanım, who started to be recognized in the public opinion from the first days when women began to gain public visibility in the Ottoman Empire, can be considered the most powerful female character of the period. The life story of Fatma Aliye Hanım, who is recognized as the first female muharrir of the Ottoman Empire, and her summer experience, which has overflowed to the international arena, contain important information about women's literature of the Ottoman period. Fatma Aliye Hanım was born in a high-ranking family and received her education in an intellectually well-equipped mansion under the patronage of her scholar and bureaucrat father. He has published his first work with the translation of Ohnet's novel. Fatma Aliye Hanım, who also wrote many novels and opinion books in the subsequent period, found readers not only in the Ottoman Empire, but also in other countries thanks to the translation of her works into different languages. Fatma Aliye, after the Second Constitutional, she was pushed into the background due to his proximity to II. Abdülhamid. During the Republican period, she was also a name that was ignored as a religious enlightened woman, her name was not mentioned for many years, her works were not republished, she was completely forgotten. It can be said that the main reason for this is that it is not considered compatible with the typology of women idealized by the Republic. The retrospective rediscovery of Fatma Aliye Hanım has been delayed until the nineties. In our article, the life story and works of Fatma Aliye Hanım were first introduced in detail, and then her discovery in the Turkish academy was discussed. The discussions about which world of ideas Fatma Aliye can be considered the predecessor of have been discussed through the academic texts written about her. Considering the basic axes of the world of thought, it has been evaluated that it would be the most appropriate choice to describe Fatma Aliye Hanım as a religious enlightened woman.

To cite this article:

Eroğlu Genç, F. (2024). Türk Düşünce Dünyasında Fatma Aliye Hanım'ın Keşfi ve Konumlandırılması. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 188-207. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.69>

*Corresponding Author: Fatma EROĞLU GENÇ, fatimaeroglugenc@gmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı son dönem âlim ve bürokratlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın büyük kızıdır. Tanzimat Dönemi aktörleri arasında önemli bir mesele haline gelen kadın terakkisi tartışmalarının yeni yeni başladığı bir dönemde, 1862 yılında doğmuştur. Bu tarihlerde Osmanlı'da kız çocuklarının eğitim imkânlarının artırılması konusunda somut adımlar atılmış ve bugünün ortaokul düzeyine tekabül eden ilk kız rüştiyesi de açılmıştır. Payitahtta ilk sivil Türkçe gazete çıkarılmaya henüz başlanmıştır. Sonraki süreçte sayıları artacak olan gazetelerin ve artık bir tür olarak Osmanlı'da da yaygınlaşmaya başlayan romanların en önemli konularından birisi de kadın meselesi etrafında şekillenmiştir (Mardin, 2017:30). Bu tarihsel arka planın olduğu bir zaman diliminde Fatma Aliye Hanım entelektüel ortamı oldukça yüksek bir konakta, okumaya ve öğrenmeye meraklı bir genç kız olarak yetişmiştir. Evlendikten bir süre sonra da yazarlık hayatı başlamıştır.

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı son döneminde henüz Meşrutiyet ilan edilmeden yaptığı tercümelemler ve yazdığı eserleriyle dikkatleri üstüne çekmiş ve kendinden çokça söz ettirmiş bir düşünce insanıdır. Sadece fikir kitapları değil çok daha fazla sayıda romanıyla yazın dünyasında yer etmiştir. Hemen hemen kadın yazar tipolojisinin hiç olmadığı bir dönemde oldukça saygın bir yer edinmiş ve kadın erkek pek çok kişi tarafından dikkatle takip edilmiştir. Fakat hem Meşrutiyet döneminin siyasi kutuplaşmaları hem de Cumhuriyetin kurulduğu dönemin sert atmosferi nedeniyle hak ettiği kıymeti görememiş, unutulmuştur. Makalemizde öncelikle, bilhassa yazarlık süreci ve fikir dünyası hakkında bilgi verebilmek için Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü ve eserleri anlatılacaktır. Sonrasında ilk eser verdiği tarihlerden yaklaşık 100 yıl sonra tekrar Türk düşünce dünyasının gündemine giren Fatma Aliye'nin akademimizde nasıl keşfedildiği ve nasıl değerlendirildiği konusu tartışılacaktır.

Birinci Bölüm: Fatma Aliye Hanım'ın Hayatı ve Eserleri

Fatma Aliye Hanım'ın hayatının bilhassa erken yıllarının detaylarına Ahmet Mithat Efendi tarafından kaleme alınan *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* isimli eserden ulaşılabilmektedir. Türk edebiyatında bir kadın yazar hakkında yazılan bu ilk müstakil monografik eserde, Fatma Aliye Hanım'ın hayatı 1862 yılındaki doğumundan başlanarak 1893 yılında kitabın yazıldığı zamana kadar hikâye edilmektedir (Aşa, 1995: 261). Kitabın ana amacını yazar “...bu defteri yazmaktan maksadımız bizim Osmanlılık âlemimizde bir muharrirenin suret-i neşetini göstermektir ki bizde böyle bir muharrirenin yetişebilmesi hakikaten pek çok kimselerin hala dahi ümit edemedikleri acaib-i müstebadeden olmasıyla...” şeklinde ifade etmektedir (Ahmet Mithat, 1311: 4). Ahmet Mithat Efendi Fatma Aliye'yi oldukça detaylı bir biçimde anlatarak dindar bir Osmanlı hanımefendisinin ilmi ve edebî olarak ne denli birikimli olabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Kitap boyunca Fatma Aliye Hanım'ın dönemin kadınlarında görülmesi mutlak olmayan entelektüel düzeyinin nasıl oluştuğu anlatılmaktadır. Ahmet Mithat Efendi kitabı yazarken, yaşamının bazı dönemlerine dair bizzat Fatma Aliye Hanım'ın kendisinden de bilgiler istemiştir. İletişimleri mektuplar aracılığıyla gerçekleştiği için Fatma Aliye Hanım'ın kendisinden istenen bilgileri yazılı olarak gönderdiği ve kitapta bu bölümlerin, kendi metinleriyle olduğu gibi aktarıldığı görülmektedir (Ahmet Mithat, 1311).

Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü dönemin şartlarını yansıtmaları açısından da oldukça önemlidir. Fatma Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Ahmet Cevdet Paşa hem âlim ve entelektüel bir isim hem de Osmanlı son yüzyılında önemli işlere imza atmış bir bürokrat olarak oldukça güçlü bir aktördür (Tanpınar, 1988: 159-178; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 446-449). Fatma Aliye çocukluk dönemlerinden itibaren öğrenmeye istekli ve ilme meraklı bir kişiliğe sahiptir. Küçük yaşlardan itibaren bu ilgisini besleyebilecek ve yeteneğini ortaya çıkarabilecek bir ortam içinde bulunmuştur. Herhangi bir kurumsal eğitim almamış fakat bilgiye kolayca ulaşabileceği bir ev ortamına doğmuş ve kardeşleriyle birlikte İstanbul'un en seçkin hocalarından özel dersler almıştır. İmla, dilbilgisi,

coğrafya, ilmihal, tarih, astronomi, matematik aldığı dersler arasındadır. Konakta zengin bir kütüphane hatta küçük bir kimya laboratuvarı bulunmaktadır. Babasının ilmi ve bürokratik görevleri dolayısıyla evlerine seçkin pek çok kişi gidip gelmektedir, Fatma Aliye de on bir on iki yaşlarına kadar konağın selamlık kısmında çokça vakit geçirmekte ve bu hareketli ortamı deneyimlemektedir. O dönemde yüksek rütbeli kimselerin yaşadıkları konakların, siyasi, sosyal, ilmi, fikri sahalarda önemli toplantılara ev sahipliği yaptığı göz önünde bulundurulduğunda söz konusu ortamın pek çok açıdan geliştirici olacağı anlaşılabilir (Ülger, 2008:204). Özetle Fatma Aliye, saygın ve elitist bir aile ortamında büyümüştür ve habitusu oldukça güçlü görünmektedir. Küçük yaşlarda Fransızcaya da ilgi duymaya başlamıştır. O dönemlerde İstanbul'da pek çok aile, erkek çocuklarına yabancı dil eğitimi verirse de muhafazakâr endişelerle kız çocuklarının yabancı dil eğitimi almalarına sıcak bakmamaktadır. Bu sebeple Fatma Aliye Hanım, anne ve babasının Fransızca öğrenmesine muvafakat vermeyeceğini düşünerek, onlardan habersiz kendi kendine Fransızca öğrenmeye çalışır. Tesadüfen kızının Fransızcaya ilgisinden ve alfabeyi temin edip harfleri ezberlemeye çalıştığından haberdar olan Ahmet Cevdet Paşa, bu durumu memnuniyetle karşılar ve Fatma Aliye'yi destekleyip, iyi hocalardan düzenli bir biçimde Fransızca dersler almasını sağlar. Aldığı derslerden sonra Fransızcada ilerleyen Fatma Aliye Hanım, akıcı bir biçimde konuşmaya ve Fransızca eserleri okumaya başlar (Ahmet Mithat, 1311). Fatma Aliye Hanım 1878'de 17 yaşındayken II. Abdülhamid'in yaverlerinden Kolağası Fâik Bey'le evlenmiştir (Aşa, 1995: 261). Evliliğinden sonraki süreçte Faik Bey'in gönülsüz tutumları ve engellemeleri, Fatma Aliye'nin ilmi gelişimini sekteye uğratar. Fakat evlilikten yedi sekiz yıl sonrasında Faik Bey yumuşar ve Fatma Aliye'nin Ohnet'in *Volenté* isimli romanını tercüme etme isteğine karşı koymaz. Tercümenin bir kısmı tamamlandığında, Ahmet Cevdet Paşa metni görür ve çok beğenir. Metin, Ahmet Mithat Efendi de dâhil bazı gazete yöneticilerine yayınlanması için gönderilir (Ahmet Mithat, 1311: 163). Ahmet Mithat Efendi, kadınların edebiyat dünyasında yer edinmesine sıcak bakmaktadır ve *Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde* kadın yazarlara yer vermektedir (Tekin, 2011: 497). Fatma Aliye'nin tercümesini büyük bir memnuniyetle gazetede tefrik etmeye başlar. *Volenté*, *Meram* ismiyle ve "bir kadın" imzasıyla yayımlanır, mütercimim ismi gizli tutulur (Ohnet, 1307). Fakat bu düzeyde Fransızca bilgisi olan bir kadın dikkat çektiği için kamuoyunda merak uyandırır. 1891 yılında Ahmet Mithat'la ortaklaşa yazdıkları *Hayal ve Hakikat* isimli romanda "bir hanımefendi" olarak tanıtılan Fatma Aliye Hanım, gazetede yazdığı yazılarda da zaman zaman "Mütercim-i Meram"¹ şeklinde bir imza kullanmıştır (Tercüman-ı Hakikat, 1891, Kızıltan ve Gençtürk, 1993: 28). Sonraki süreçte, Fatma Aliye'nin kimliği açıklandığında edebiyat dünyasında bazı olumsuz tepkiler yer alır, hakkında sert eleştiriler yazılır (Ahmet Mithat, 2011: 34-40). Hatta kimileri tarafından bu tercüme bir kadının yapamayacağı, olsa olsa babası Ahmet Cevdet Paşa'nın veya abisi Ali Sedat Bey'in tercüme yaptığı yönünde iddialar ortaya atılır (Ahmet Mithat, 1311: 171; Ahmet Rasim, 2016: 2108). 1892 yılında Fatma Aliye Hanım kendi adıyla *Muhâdarât* isimli romanını yayımlar, kitabın başında Ahmet Mithat Efendi bir giriş yazısıyla Fatma Aliye Hanım hakkındaki iddialara cevap verir (Fatma Aliye, 1327; Argunşah, 2022). Kısa süre sonra Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye'nin hayatını anlattığı monografik eseri de yayınlanmıştır. Bu iki eserin de Fatma Aliye'nin edebiyat camiasında kabullenilmesinde önemli köşe taşları olduğu söylenebilir. Fatma Aliye, *Muhâdarât*'la hiçbir spekülasyona mahal bırakmadan kendi adıyla telif bir roman yayımlayarak edebi varlığını tam anlamıyla ortaya koymuştur. Ahmet Mithat Efendi de hayret uyandıran ve gerçekliği sorgulanan kadın yazar olgusunun nasıl mümkün olabildiğini, Fatma Aliye Hanım'ın yaşam öyküsü üzerinden anlatmıştır. Aynı yıl, bölümler halinde *Tercüman-ı Hakikat*'te yayınlanan *Nisvan-ı İslam* da kitap olarak basılır (Fatma Aliye, 1309). Bu yazılar da dönemin okuyucuları açısından Fatma Aliye'nin kabiliyetinin sadece edebi alanla sınırlı olmadığını, pek çok ilmi ve sosyal meselede kalem oynatacak düzeyde bir entelektüel niteliği haiz olduğunu gösterir. *Nisvan-ı*

¹ Argunşah, Fatma Aliye Hanım'ın adı yerine kullandığı Mütercim-i Meram ifadesinin yazmaya devam konusunda kararlı ancak hala cesaretini tümüyle toplayamamış çekingen bir kadın yazar kimliğini hissettirdiğini düşünmektedir (Argunşah, 2016a: 216).

İslam aynı yıl Arapçaya, birkaç yıl içinde Fransızcaya ve İngilizceye çevrilir (Aşa, 1995: 262).

Nisvan-ı İslam, Fatma Aliye'nin, konağa gelen yabancı kadın seyyahlarla İslam'da kadın konusu çerçevesinde yaptığı sohbetlere dayanan bir eserdir. Yabancı seyyahlar, Osmanlı kadınları ve genel olarak Müslüman kadınlarla alakalı pek çoğu yanlış bilgilerden oluşan önyargılarla İstanbul'a gelmektedir, Fatma Aliye onları konakta ağırlamakta ve sorularını cevaplamaktadır. Sohbetlerde çok eşlilik, tesettür, aile içi ilişkiler gibi meseleler konuşulmuştur (Fatma Aliye, 1309). Bu metinde Fatma Aliye, Osmanlı kadını ile alakalı olarak Batı'da yaygınlaşan, hiçbir gerçekliği olmayan uydurma bilgilere ve tam anlamadığını düşündüğü meselelere açıklık getirmektedir.

Bu eseriyle dikkat çeken Fatma Aliye Hanım 1893 yılında Chicago'daki dünya fuarına davet edilir. Fakat fuara katılmamıştır. Bu fuarda kendisine bir de ödül takdir edilmiştir.² 1900 yılında ikinci kez Dünya fuarına davet edildiği, Fatma Aliye'nin bu fuara da gitmediği bilinmektedir (Aşa, 1993: 389-391). Fatma Aliye Hanım, Batı'yla birlikte İslam dünyasında da dikkat çeken bir isim olmuştur. Lübnan doğumlu meşhur kadın yazar Zeynep Fevvaz (1860-1914), *ed-Dürrü'l-Mensûr* ismini taşıyan, Doğu ve Batı dünyasından 453 ünlü kadının biyografisini ele aldığı eserinde, Fatma Aliye Hanım'dan büyük bir övgüyle bahsetmiştir. (Zeynep Fevvaz, 1312: 368-426). Fevvaz, çok beğendiği *Nisvan-ı İslam*'ın tümünü Arapçaya tercüme ederek Fatma Aliye Hanım'ın biyografisinin ardına eklemiştir.

Fatma Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa'nın 1890'da siyasi görevlerinden ayrılmasından sonraki süreçte, babasıyla konakta uzun vakitler geçirmiş ve Cevdet Paşa'nın 1895'teki vefatına kadarki süreçte onunla yoğun ilmi müzakereler gerçekleştirmiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445). Bu müzakerelerde hem İslam medeniyetinin hem de Avrupa medeniyetinin temel metinleri ele alınmış; İbn Haldun, Mevlana, Aristoteles, Platon, İmam Gazali, İbn Rüşd gibi düşünürlerin eserleri tetkik edilmiştir. Fatma Aliye'nin felsefecilerin yaşamlarıyla alakalı yazdığı eserlerde bu derslerin büyük katkısının olduğu açıktır. Fatma Aliye'nin sadece çocukluk döneminde değil, yetişkinlik döneminde de babasının kendisine sağladığı ilmi ortamdan en üst düzeyde faydalandığı; Ahmet Cevdet Paşa'nın kızının ilmi birikim ve yazarlığına büyük saygı duyduğu ve her fırsatta onu desteklediği görülmektedir. Banarlı, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye'yi kültür ve san'at hayatına hizmet eden, değerli birer eser olarak yetiştirdiğine işaret etmektedir (Banarlı, 1983: 958).

Fatma Aliye, 1895'ten itibaren kız kardeşi Emine Semiye, Nigar Hanım, Makbule Leman, Fatma Fahrunnisa Hanım gibi isimlerle birlikte Osmanlı'da en uzun süre yayın yapan kadın gazetesi olan Hanımlara Mahsus Gazete'yi çıkarmaya başlar (Öztürk, 2020: 533). *Refet, Udi, Levayih-i Hayat* gibi eserlerini bu dönemlerde kaleme almıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın dönemin kamuoyunda yankı bulan bir diğer yazısı Mahmud Esad Efendi'nin *Ma'lûmât Gazetesi*'nde "*Taaddüd-i Zevcât*" adıyla yayımlanan çok evlilik lehindeki yazısına cevaben yazdığı "*Taaddüd-i Zevcât'a Zeyl*" isimli makalesidir (Mahmut Esad, 1316; Fatma Aliye, 1316b). Fatma Aliye Hanım, yazacağı zeyle iltifat ve nezaket ifadeleriyle başlamıştır ve Mahmud Esad Efendi'nin çok eşliliği savunduğu makalesinde öne sürdüğü argümanları doğru bulmadığını ifade etmiştir. Mahmud Esad Efendi, Müslümanlardaki çok eşliliğe karşı Avrupa'daki metres ilişkisini hatırlatmaktadır. Çok eşliliğin fuhşiyatın azalmasına ve nesillerin çoğalmasına katkıda bulunduğunu savunmakta ve çok eşliliğin hayvanlar âleminde de bulunduğu dikkat çekmektedir (Mahmut Esad, 1316: 8-59). Fatma Aliye Hanım, nikâha karşı gayri meşru ilişkilerin hatırlatılmasının, "Biz de bu varsa sizde de şu var." şeklinde bir yaklaşım barındırdığına ve bu şekilde bir mukabalenin doğru olmadığına dikkat çeker. Tek eşli erkekler iffetli kalırken çok eşli erkeklerin fuhşiyata dalmasının mümkün olabileceğine dolayısıyla bu durumun çok eşlilikle değil karakterle alakalı olduğuna işaret eder. Buna

²Dünya fuarları 19. Yüzyıl boyunca Avrupa'da ve Amerika'da binlerce şirketin katıldığı dev organizasyonlardı. Küresel boyutta düzenlenen bu sergilerde halklar, birbirlerinin kültürel düzeylerini, gelişmişliklerini, ırka özgü hususiyetlerini yakından gözlemleme imkânı bulmaktadır (Hobsbawm, 2003:46-47; Gürler, 2011:7).

ilaveten neslin devamı gibi bir faydanın nikâhsız da elde edilebileceğini belirtir (Fatma Aliye, 1316b: 7-19). Fatma Aliye Hanım, İslam'da çok eşliliğe bazı özel durumlar için izin verildiğini savunmakta ve Mahmut Esad Efendi'nin yaklaşımlarını bu sebeple eleştirmektedir. Mahmut Esad Efendi, aynı nezaketi koruyarak Fatma Aliye'ye cevap vermiştir.

Diğer bir önemli eseri de Ünlü Müslüman Kadınlar anlamına gelen *Namdararı Zenarı İslamiyan*'dır. Bu metni 1899-1901 tarihleri arasında Malumat Gazetesi'nde, otuziki parça halinde yazı dizisi olarak yayınladı. Fatma Aliye Hanım, bazı önde gelen Batılı kadınların kendisinden Paris'te açılacak sergide sunulmak üzere tarihteki meşhur Müslüman kadınları tanıtan Fransızca bir eser yazmasını istediklerini, bunu kabul ettiğini fakat evveleminde kendi vatandaşlarının istifadesini düşündüğü için bu metni öncelikle Türkçe kaleme almak istediğini ifade etmektedir (Fatma Aliye, 2011: 7). Yazı dizisini başta, üç bölüm olarak planlamıştır. İlk bölümde yöneticilikle bağlantılı kadınlar, ikinci bölümde şair kadınlar ve üçüncü bölümde müzisyen kadınların terceme-i halleri tanıtılacaktır. İlk iki bölüm tamamlanıp gazetede yayımlanmış fakat üçüncü bölüm yazılmamıştır. Tefrikanın tam anlamıyla bitmeyip yarım kaldığına işaret eden Altuğ, yazı dizisinin o dönemde kitap halinde basılmamasının nedeninin de bu tamamlanmamışlık olabileceğini ifade etmektedir (Altuğ, 2021: 12-13). Fatma Aliye Hanım, bu eserinde tarih boyunca öne çıkmış olan Müslüman kadınlardan bahsetmektedir. Bu vesileyle bir inanç sistemi olarak İslam'ın kadın hakları konusunda pek çok imkânı barındırdığını, tarihin de iyi örneklerle dolu olduğunu ortaya koymak istemiştir. Ona göre Osmanlı kadınları bu iyi örnekleri bilmedikleri ve kendi tarihlerinden habersiz oldukları için Avrupa'dan gelen düşünce ve akımlardan etkilenmektedir (İnceoğlu, 2008: 121). Hâlbuki kadın hakları konusunda bir tahaddüs değil teceddüt gerekmektedir (Fatma Aliye, 2011: 9). Fatma Aliye Hanım'ın *Namdararı Zenarı İslamiyan* isimli eserinin yazıldığı dönemlerde başka benzer çalışmalara da rastlanır.³ İslam dünyasının farklı coğrafyalarında, Müslüman kadınların Batı etkisi dışında da ifade imkânlarının olduğunu söylemek gibi bir ihtiyacın doğduğu görülmektedir.

Türkçede felsefi konularda ilk defa bir kadın tarafından kaleme alınmış eser olma özelliği taşıyan ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edildikten sonra ayrıca basılan *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* ve *Tedkik-i Ecsâm* isimli eserler de Fatma Aliye'ye ilmî muhitlerde önemli bir mevki kazandırmıştır (Aşa, 1995: 262). O, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*'de felsefenin önemini ve bazı Yunan ve İslâm düşünürlerinin hayat hikâyelerini anlatırken; *Tedkik-i Ecsâm*'da farklı felsefi ekollere göre madde kavramını açıklamıştır (Fatma Aliye, 1316a, 1317). Fatma Aliye Hanım, genç yaşlardan itibaren Fransızca okuyup yazabildiği için, Avrupa gazetelerini de takip etmiş ve bu mecralara eleştiri yazıları göndermiştir. Özellikle Emile Julyar'ın *Garbın Kadınları Şarkın Kadınları* isimli eserine yazdığı eleştiri metnini Fransız gazetelerine göndermiştir ve burada yazısı yayımlanmıştır (Fatma Aliye, 1314/1896). Eserlerinin tercüme edilmesi de zaten bu ilgiyi göstermiştir. Bu anlamda uluslararası bir aydın isim olarak temayüz ettiği söylenebilir.

Fatma Aliye Hanım, 1897 Türk-Yunan Savaşı sonrasında şehit ve gazi ailelerine yardım faaliyetleri yürütmek için Cemiyet-i İmdadiyye isimli bir dernek kurmuştur. Buradaki faaliyetleri sebebiyle Sultan Abdülhamid tarafından bir beratla ödüllendirilir (Kızıltan ve Gençtürk 1993: 99; Kaplan, 1998: 38; Doğan, 2019: 147).

II. Meşrutiyet'ten sonraki süreçte Fatma Aliye, Meşrutiyet öncesindeki kadar yoğun olmasa da yazın hayatına devam etmiş; *Enin, Tarih-i Osmanîyenin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi Ankara Hezimetini ve Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani* isimli eserlerini bu dönemde kaleme almıştır (Fatma Aliye, 1328, 1331, 1332; Kurnaz, 2011: 80; Argunşah, 2016b: 25). Fakat bu dönemde artık eskisi kadar gündeme gelen bir isim değildir. II. Meşrutiyet sonrasında, geçmişteki siyasi tercihleri noktasında

³ Örneğin Osmanlı'dan Mehmet Zihni Efendi *Meşahiru'n-Nisa*; Mısır'dan Zeynep Fevvez da *Dürrü'l Mesnûn* adlı eserlerini kaleme almışlardır (Mehmet Zihni, 1294; Zeynep Fevvez, 1312).

büyük eleştiriler alan babası Ahmet Cevdet Paşa'yı konu edindiği *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* isimli eserinin yasaklandığı, toplatıldığı yahut ilgi çekmediği yönünde farklı bilgiler bulunmaktadır (Tan, 1936; Banarlı, 1983: 993). Bu kitap, yayınladığı bilinen son eseridir.

Bu dönemde Fatma Aliye Hanım, kendi isteğiyle bir uzlete çekilmemiş, hâlâ cemiyet hayatında varlığını sürdürmüştür. Hilal-i Ahmer'in ilk kadın üyesi olduğu ve 1912 yılında kurulan Hilal-i Ahmer Kadınlar Kolunda kâtip olarak görev yaptığı ve yardım toplanması konusunda gösterdiği çabalar nedeniyle cemiyetten de bir madalya aldığı bilinmektedir (Kızıltan ve Gençtürk 1993: 102). Taha Toros arşivinde Hatice Sultan'ın bahçesinde yabancı konukların da bulunduğu bir sohbet halkasında çekilen fotoğrafta⁴ Fatma Aliye de bulunmaktadır ve fotoğrafın üstündeki tarih 1922'dir (Taha Toros Arşivi, 2022).

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte Fatma Aliye Hanım'ın herhangi bir yayın faaliyeti tespit edilmemiştir. Yaşamının sonuna doğru özel hayatında da büyük bir kriz yaşamıştır. İstanbul'daki Fransız Kız Lisesi Notre Dame de Sion mezunu küçük kızı Zübeyde İsmet Hanım, ailesinden ayrılmış ve katolik rahibesi olmaya karar vermiştir. Bu durum kişisel olarak Fatma Aliye'yi çok sarsmıştır. Kızıltan ve Gençtürk'ün *Fatma Aliye Hanım Evrakı Katoloğu*'nda, Fatma Aliye Hanım'ın İsmet Hanım'ın nerede olduğunu sorduğu pek çok mektup ve bu mektuplara gelen cevaplar bulunmaktadır. Mektuplar 1927 yılında başlamış, sonraki yıllarda devam etmiştir. Fatma Aliye Hanım, hem maddi hem manevi olarak son dönemlerini neredeyse tümüyle onu aramaya hasretmiş ve vefatına kadar da ana gündemi, tanassur eden kızı İsmet Hanım olmuştur. Kızını bulmak için hemen hemen tüm mal varlığını harcıyıp dedektifler tuttuğu, yaşamının son dönemlerinde psikolojik olarak oldukça yıprandığı torunu Suna Selen tarafından ifade edilmektedir. (Kızıltan ve Gençtürk, 1993: 104, 107; Aşa, 1995: 261; Selen, 2008). Fatma Aliye Hanım, 1936 yılında İstanbul'da vefat eder. Vefatı gazetelerde birkaç satırlık haberle duyurulmuştur (Tan, 1936).⁵

İkinci Bölüm: Fatma Aliye Hanım'ın Türk Akademisinde Keşfi

Türkiye'de özellikle son 30 yıldır Fatma Aliye Hanım üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı yüksek lisans ve doktora tezleriyle makaleler diğer bir kısmı ise akademi dışı yayınlardır. Fatma Aliye Hanım'ın akademide keşfi, 1990'lara kadar sarkmıştır.⁶ Az sayıda bitirme tezi, makale ve gazete yazıları gibi metinler bulunsa da Fatma Aliye Hanım'ı merkeze alarak yapılan kapsamlı ve ciddi boyutlu çalışmaların doksanlı yıllara kadar sarktığını ve bu çalışmaların öncü iki isminin Mübeccel Kızıltan ve Emel Aşa olduğunu söylemek mümkündür (Kızıltan, 1990, 1993a; Aşa, 1993). Türk akademisinde, Osmanlı dönemi kadın konulu başat çalışmaların da paralel tarihlerde olduğu görülmektedir.⁷ Bu noktadan bakıldığında feminist hareketin Türkiye'de seksenler sonrasındaki süreçte yaygınlık kazanmasıyla birlikte kadın temalı tartışmaların arttığı ve Türkiye'de kadın hareketinin tarihi temellerini ortaya çıkarmanın bir ihtiyaç olarak belirdiği söylenebilir. Doksanlara kadar neredeyse unutulmuş bir isim olan Fatma Aliye'nin, bu tarihten sonra akademik çalışmalara konu olması, Osmanlı kadınlarının fikri ve aksiyoner dünyasını tanıma çabasının bir ürünüdür.

Fatma Aliye Hanım hakkında çalışmalar, 2000 sonrasında daha yoğun bir biçimde artmıştır; 2010'dan sonra ise akademideki ilgi zirveye çıkmıştır (YÖK Tez Merkezi, 2022)⁸. Özellikle 2007'de

⁴ Bakınız: Ek I

⁵ Fatma Aliye Hanım henüz hayattayken bazı gazetelerde öldüğü duyurulmuştur. Bu yanlış istinaden bazı kaynaklarda ölüm tarihi 1924 bazılarında ise 1926 olarak yer almaktadır (Banarlı, 1983: 993; Toros, 1936; Kurnaz, 2015:80).

⁶ Daha önceki dönemlerde hazırlanmış olan öncü niteliğindeki iki tezi anmak gerekmektedir. Merih Has-Er, 1966-1967 tarihinde hazırladığı Fatma Aliye Hanım ve Muhâdarât isimli mezuniyet tezinde ilk defa akademik bir metinle Fatma Aliye'yi ele almış ve Muhâdarât romanını yeni harflere çevirmiştir. Şükrü Bulut ise 1980 yılında, Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı ve Eserleri isimli bitirme tezini yazmıştır. İki eser de bitirme tezi boyutlarında olduğu için doğal olarak derinlikli çalışmalar değildir (Has-er, 2000: 335; Aşa, 1993: 287).

⁷ Kurnaz ve Çakır'ın tezleri de bu dönemde yazılmıştır. (Kurnaz, 1988,1995; Çakır, 1991)

⁸ YÖK Veri Tabanında yaptığımız araştırmada 1999-2009 tarihleri arasında 6 yüksek lisans ve doktora tezi; 2010'dan sonra ise 15

resminin 50 TL'lik banknotların arkasına basılmış olması meseleyi akademik alanın da dışına taşımış, Fatma Aliye Hanım'ı gündelik tartışmaların bir konusu haline getirmiştir. Bunun da akademik çalışmaları artıran bir etmen olabileceğini düşünmek mümkündür. Hakkındaki çalışmalar oldukça geç tarihlerde başlasa da bugün bakıldığında Halide Edip sayılmazsa Osmanlı son döneminde üstüne bu kadar çalışma yapılan başka bir kadın figür bulunmamaktadır.

Fatma Aliye Hanım, 1928'deki harf devriminden sekiz sene sonra vefat etmiştir. Bu süreç içinde de yeni harflerle bir eser yayımlanmamıştır, eserlerinin tümü Osmanlıca yazılmış ve basılmıştır. Yaptığımız araştırmada Fatma Aliye Hanım'ın harf devriminden sonra Latin harflerine çevrilerek yayınlanmış en erken tarihli eserinin 1994 yılında Pınar Yayınları tarafından yayımlanan *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* isimli eseri olduğunu tespit ettik (Fatma Aliye, 1994). Sonrasında Emel Aşa'nın hazırladığı *Muhâdarât*'ı Enderun Kitabevi 1996 yılında yayımlamıştır (Fatma Aliye Hanım, 1996). Diğer eserlerinin tümünün 2000 sonrasında basıldığı tespit edilmiştir.⁹

Fatma Aliye, yazdığı eserler noktasında Osmanlı son döneminin en etkileyici birkaç kadın aktöründen biridir, Türk edebiyatının ilk kadın muharriri olarak tanınmıştır, uluslararası üne kavuşmuş, eserleri yabancı dillere tercüme edilmiştir. Döneminde pek çok farklı gazetede yazmış, Osmanlı toplumu için çok yeni bir tiplene olan kadın yazarlığın kamuoyundaki en belirgin temsilcisi olmuştur. Tanzimat sonrası aydınları içinde çok sayıda roman yazan isimlerden biridir. Düşünce dünyasıyla, döneminde tartışmalara yön verebilmiş öncü bir isimdir. Tüm bunlara rağmen, eserlerinin yeni harflerle basımı geç bir döneme–yaklaşık yüz sene sonra- sarkmıştır.

Aslında Fatma Aliye Hanım'ın yalnızca Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlı son döneminde II. Meşrutiyet'ten sonraki süreçte de adından daha az bahsedilir olmuştur. Buna neden olan temel etkenlere bakıldığında Fatma Aliye'nin II. Abdülhamid konusunda takındığı müspet tutumun etkili olabileceği söylenebilir. Fatma Aliye Hanım, pek çok yazısında II. Abdülhamid'den övgüyle bahsetmekte, özellikle açtığı kız okullarının kadınların eğitimi açısından ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir (Ahmet Mithat, 2011: 26). II. Abdülhamid tarafından kendisine şefkat nişanı verildiği, zaman zaman kendisine sarayda yabancı konukları karşılama ve onlara karşı Osmanlı kadını temsil etme görevinin verildiği ve Sultan'la bazı meseleleri istişare için mektuplaştıkları ve tüm bunlara ilaveten II. Abdülhamid'in *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi desteklediği bilinmektedir (Çakır, 2019: 75-93, İnceoğlu, 2008: 132; Şimşek, 2020: 158). Babası Ahmet Cevdet Paşa, II. Abdülhamid döneminde uzun yıllar üst düzey mevkilerde bulunmuş bir bürokrattır, II. Abdülhamid'in güvendiği, itibar ettiği, yakınında bulundurduğu bir isimdir. Fatma Aliye'nin hocası ve yazarlık yaşamındaki rehberi sayılabilecek Ahmet Mithat Efendi'nin de Abdülhamid'e sadakatle bağlı olduğu bizzat mektuplarındaki ifadelerinden bilinmektedir (Ahmet Mithat, 2011: 385). Bu noktada Fatma Aliye isminin, II. Meşrutiyet'ten sonraki süreçte giderek gündemden düşmesinin ana nedeninin siyasi fikirleri olduğu söylenebilir.¹⁰

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde, ülkede toplumsal yapıyı derinden etkileyen temel paradigma değişiklikleri yaşanmıştır. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının fikirleri Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyasıyla örtüşmemektedir (Özkan, 2017: 191). Fatma Aliye Hanım'ın kadınların mevcut durumlarını, zaman zaman Batı örneğinden faydalanılsa da temelde İslam medeniyetinin öz imkânlarını kullanarak değiştirilmesi gerektiğini önermesine karşılık Cumhuriyet elitleri, yalnızca kadın meselesinde değil diğer pek çok alanda da sosyal yaşamda Batı tipi bir dönüşümü ideal form olarak

yüksek lisans ve doktora tezi toplam 21 tez tespit edilmiştir.

⁹ Merih Has-Er, 1966-1967 tarihinde hazırladığı Fatma Aliye Hanım ve Muhâdarât isimli mezuniyet tezinde Muhâdarât romanını yeni harflere çevirmiştir (Has-Er, 2000: 35). Fakat bu tezin basıldığına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

¹⁰ Gariper, Fatma Aliye Hanım'ı edebiyat tarihi yazımında ihmal edilen ara nesil edebiyatçılarından birisi olarak görmektedir. Ona göre ara nesil edebiyatçıların maruz kaldığı bu ihmal, güçlü edebiyatçıların eser verdiği bir döneme denk gelmek ve onların gölgesinde kalmanın bir sonucudur (Gariper, 2018: 113-116). Fakat Fatma Aliye Hanım'ın ilk kadın romancı olması, sadece edebiyatla sınırlı kalmayan ve uluslararası alana taşan düşünce dünyası göz önünde bulundurulduğunda bu yaklaşımın meseleyi izaha yetmediği söylenebilir.

işaret ediyorlardı. Bu nedenle taşıdığı düşüncelerle yayın yapması yahut görünür olması çok da mümkün görünmemektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte kadın veya erkek fark etmeksizin dindar aydınların hemen hemen hiç ifade imkânının kalmadığı söylenebilir (Subaşı, 2005). Akın, bunu bir fetret dönemi olarak tanımlamaktadır. Bu dönem İslamcı düşünce için bir kopuş süreci olarak görülebilir. Bu dönemde matbuat yasağı kapsamında uygulanan sansürler nedeniyle İslamcı düşünce, dergi ve kitaplarda süren ilmi birikimini devam ettirememiştir (Akın, 2018: 103).

Fatma Aliye Hanım'ın Cumhuriyet'in kadınlar konusundaki projesiyle çelişik bir görünüm arz ettiği söylenebilir. Kadınların Osmanlı döneminde pek çok haktan mahrum olduğu, onların eğitim ve kamusal varlık imkânlarının ancak Cumhuriyet eliyle var olduğu fikri, ülkemizde yıllarca hâkim söylem olarak ifade edilmiştir. (Doğramacı, 1992: 79; Saktanber, 2009: 325; Çaha, 2018: 410). Esasında yeni Cumhuriyet'in meşruiyet zemininin kurulabilmesi noktasında eskinin yanlışlığı söylemi yalnızca kadına dair meselelerde değil, pek çok sosyal meselede de zikredilmiştir. Kadınların özgürlüklere kavuşabilmeleri için Batı tipi bir dönüşümün şart olduğu iddiasına dayanan Cumhuriyet ideolojisine karşın, Fatma Aliye Hanım'ın, dindar kimliğiyle var olabilmiş, entelektüel bir düzeye ulaşmış, cemiyet hayatında önemli işlere imza atmış bir isim olarak, dindar gelenekten gelen kadınların kamusal görünürlük kazanamayacağına dair iddialara bir cevap ve Cumhuriyetin makbul kadın prototipine bir tehdit olarak algılanma ihtimali bulunmaktadır.

Üçüncü Bölüm: Fatma Aliye Hanım'ı “Konumlandırmak”

Fatma Aliye Hanım'ın Türkiye'de tartışılma biçimi, müstakil bir çalışma konusudur. Uzun yıllar unutulmuş, tanınmayan bir isim olarak Fatma Aliye Hanım'ın doksanlardan sonra akademide keşfedilmesi ve dönemi için ne denli güçlü bir aktör olduğunun görülmesi, onun hangi fikirsel yahut ideolojik yapının öncülü olarak sayılabileceği tartışmasını beraberinde getirmiştir.

Kimi akademik metinler onu feminist kimisi muhafazakâr kimisiyse İslamcı olarak görmektedir. Fatma Aliye'yi konumlandırma çabası bir yandan oldukça doğal bir çabayken bir taraftan da bazı riskler taşımaktadır. Yazın hayatına aktif olarak başladığı dönemden bugüne yüz otuz yılı aşan bir zaman dilimi geçmiştir ve bugünün kavramsal çerçeveleri o günükilerle örtüşmeyebilmektedir. Bu da değerlendirmeleri çoklukla anakronizme sürüklemektedir. Bir diğer sorun, kavramların herkesin müttefik olduğu tanımlamalarının olmamasıdır. Kim hangi kavramı nasıl tanımlıyorsa ona göre fikirler değişebilmektedir. Örneğin feminizmi “kadına dair dillendirilen tüm iyileştirme talepleri” olarak tanımlayan birisi için Fatma Aliye feminist bir isim olarak görülebilir. Bu tarife göre bir kadının dindar bir yaşam tercihi olması da onun feminist olmasıyla çelişmez. Fakat feminizmin batıda Hristiyanlıkla ülkemizde de İslam'la özetle dinlerle çatışma noktaları olduğunu kabul eden ve tanımlamayı da bunun üzerinden yapan birisi için Fatma Aliye Hanım feminist değil dindar bir kadındır. Öte yandan Fatma Aliye Hanım için kullanılan bir başka kavram muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık, dindar bir yaşam biçimini mi ima etmektedir yoksa gelenekçiliğe mi işaret etmektedir, sorusu bu noktada önem kazanmaktadır. Fatma Aliye Hanım'ın gelen tepkilere aldırmaksızın büyük bir cesaretle, alışılmamış işler yapan yenilikçi bir isim olduğu görülebilir. Örneğin Banarlı, Fatma Aliye Hanım'ın romancılığının, roman ve hikâyenin erkekler tarafından bile okunmasına henüz izin vermeyenlerin bulunduğu bir devirde ortaya çıktığına işaret etmektedir (Banarlı, 1983: 993).

Son tahlilde hem anakronizm hem de kavramların sabit tanımlamalarının olmayışı konusundaki risk alanlarını dikkate alarak yapılacak değerlendirmeler, daha sağlıklı bir zeminde üretim yapmayı sağlayabilir. Türk akademisinde Fatma Aliye Hanım'ın nasıl tanımlandığına örnekler üzerinden bakmak gerekirse Zihnioğlu'nun, Fatma Aliye'yi, “Osmanlı feminizmi” adı altındaki oluşumun en önemli düşünürü olarak gördüğünü belirtmek gerekir (Zihnioğlu, 2016: 44). Timuroğlu doktora tezinde Fatma

Aliye'yi transnasyonal (uluslararası) feminist bir yazar olarak ele alırken; Bekmez onu liberal feminist olarak yorumlamaktadır (Timuroğlu, :2020: 11; Bekmez, 2019:5). Polat ve Derer, Fatma Aliye Hanım'ın Batıcı feminist olarak tanımlanamasa da Osmanlı feminizminin ilk öncülerinden olduğunu savunmaktadır (Polat ve Derer, 2016:185).

Fatma Aliye Hanım'ı henüz hayattayken feminist olarak tanımlayan ilk isimlerden birisi, İngiliz kadın gazeteci Grade Ellison'dır ve 1915 yılında yazdığı *An Englishwoman in a Turkish Harem* ismini taşıyan kitabında, Fatma Aliye Hanım'ın bir feminist olduğunu ifade etmektedir. Fakat onun feministliğinin tesettürü savunmasına engel olmadığına ve kadınlar konusunda iyileştirme taleplerini sürdürürken, dini inançlarını taşımaya devam ettiğine de işaret etmektedir (Ellison, 2007: 109-110). Ellison'un iddiasını değerlendiren Oylubaş, Osmanlı kadın hareketinin temsilcisi olmanın Fatma Aliye'yi feminist yapmayacağını ifade eder, ona göre Fatma Aliye, toplumun yararını gözeten bir aydındır (Oylubaş, 2014: 5-213).

Canbaz da 2005'te hazırladığı tezinde Fatma Aliye Hanım'ın feminist olarak nitelendirilmesinin yanlış olacağını, onun kadın sorununu kendi toplumsal, dini ve kültürel değerleri doğrultusunda yorumladığını ve Fatma Aliye'nin müslüman muhafazakâr bir kadın yazar olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna ek olarak Canbaz, Fatma Aliye Hanım'ın metinlerinin feminist bir okumaya tabi tutulduğunda ortaya birtakım tutarsızlıkların çıktığını, bunun da Fatma Aliye Hanım'dan değil, yapılan okumadan kaynaklandığını ifade etmektedir (Canbaz, 2005: 107). Canbaz'ın işaret ettiği husus önemlidir. Fatma Aliye Hanım'ın temelde dini inançları nedeniyle ortaya koyduğu bazı görüşleri ve yaşam tercihleri, kimi araştırmacılar tarafından dış etkenlerle yorumlanmaya çalışılmakta, bu sayede var olduğu düşünülen tutarsızlıklar, ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin Esen, makalesinde aslında Fatma Aliye Hanım'ın, eserlerinde ortaya koyduğu fikirlerden daha farklı düşüncelerinin olduğunu, ama babası ve hocasının baskısı altında kaldığını ve onlara itaat etmek zorunda kaldığını iddia etmektedir (Esen, 2016: 63). Ahmet Mithat Efendi'nin baskın bir kişilik olduğu bir vakıa olmakla birlikte, Fatma Aliye'nin Ahmet Mithat'la, kendi düşüncelerini paranteze alacak bir ilişki kurduğunu söylemek için yeterli bir delil bulunmamaktadır. Zaman zaman Ahmet Mithat'tan gelen müdahalelere sert mukabelede bulunduğu ve kendi fikrinsel alanını koruduğu da bizzat mektuplaşmalarında görülebilmektedir (Ahmet Mithat, 2011: 399). Her şeyden öte babasının ve hocasının vefatından sonraki süreçlerde Fatma Aliye, fikirlerinde belirgin bir değişiklik ortaya koymamıştır. Üstüne üstlük aynı babanın evlatları olmasına rağmen kız kardeşi Emine Semiye'nin çizgisi Fatma Aliye Hanım'dan farklıdır. Bu durum bile böyle bir baskı ortamının bulunmadığını göstermektedir. Cemil Meriç'in, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'ye bakışını tasvir eden ifadeleri önemlidir "*Artık Meram yazarı vesayetten kurtulmuş, esrarengiz bir dünyanın fethine çıkmış, hürmete şayan bir kişidir Paşa'ya göre.*" (Meriç, 1999:245). Fatma Aliye gibi güçlü bir ismin, baskıyla fikirlerini gizlemek zorunda kaldığı iddiası indirgeyici bir iddiadır ve bu şekilde bakıldığında yazdığı tüm metinlerin düşünsel zeminini spekülatif bir hale getirmektedir. Fatma Aliye Hanım'ı gözden çıkarmadan, beğenilmeyen bazı fikirlerini babası ve hocasının baskısıyla ifade etmek, en başta yazarın kendisine haksızlık gibi görünmektedir.

Benzer bir iddiayı Has-Er kitabında dillendirir ve Fatma Aliye'nin müdafaaya çalıştığı feminist fikirleri satır aralarına gizlemeye çalıştığını iddia eder. Bunu da Cevdet Paşa'nın kızı ve Faik Paşa'nın haremî olmasına bağlar. Ona göre bu fikirlerin rahatça gelişip serpilmesini bizzat Fatma Aliye Hanım kendi kendine engellemiş; dikkatleri üstüne çekmekten ve efkârı umumiyyenin tasvip etmeyeceği bir kadın imajı yaratmaktan çekinmiştir (Has-Er, 2000: 401).

Kimileri ise Fatma Aliye'nin, Ali Sedat Bey'in eğitimi esnasında kapıları dinleyerek kendini geliştirdiği ve abisine gelen hocalardan istifade ederek kendini geliştirebildiği gibi iddialarda bulunmaktadır. Yazılan metinlerde zımnen kız çocuğu olduğu için ağabey Ali Sedat kadar değerli

görülmediği yönünde imalar sezinlenmektedir (Eyyüboğlu, 2010: 26; Gültekin, 2013: 118; Selen, 2008). Hâlbuki Ahmet Cevdet Paşa, sadece Fatma Aliye Hanım değil küçük kızı Emine Semiye'nin de eğitimine özen göstermiştir. Son yıllarını bazen gece yarısına kadar süren müzakerelerle Fatma Aliye'ye ayırmıştır. Torun Suna Selen'in annesi Nimet Faik Selen'den naklettiğine göre Ahmet Cevdet Paşa, gece saat üçte kızı Fatma Aliye çalışırken kendi elleriyle ona kahve getirip ikram edecek kadar ona saygı duymakta ve kızının düşünsel gelişimine önem vermektedir (Selen,2008). Fatma Aliye Hanım'ın babasıyla mektuplaşmalarında Ahmet Cevdet Paşa'nın kızına karşı derin saygı ve muhabbet hisleri görülmektedir (Ahmet Mithat, 2016: 89-92).

Ahmet Cevdet Paşa'nın Fatma Aliye'yle yaptıkları dersler ve müzakereler esnasında, kendisinin vefatından sonra yetiştiremediği bazı çalışmalarını yapmasını tavsiye ettiğini Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani adlı eserinin girişinde bizzat Fatma Aliye Hanım nakletmektedir: “*İyi belle! Hıfz et! Benim neşretmeye muvaffak olmadıklarımı belki bir gün sen neşredebilirsin!*” (Fatma Aliye, 1995: 18). Fatma Aliye Hanım, vefatından sonraki süreçte babasının monografisini yazmakla kalmamış; 1915'te Ahmet Cevdet Paşa'nın hayattayken ancak altı cüzlük kısmını yayımlayabildiği *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* isimli meşhur eserini, -yayımlanmayan ikinci altı cüzlük kısmını da ekleyerek- tam ve yanlışsız bir şekilde yayımlamıştır (Ahmet Cevdet, 1331; Halaçoğlu ve Aydın, 1993).

Ahmet Cevdet Paşa'nın baskıcı olması yahut kız çocuklarına yeterince özen göstermemesi gibi iddiaların, Türkiye'de yaygın bir kanaat olarak Cumhuriyet döneminden beri tekrarlanan bazı önyargılardan ve ezberlenmiş kalıplardan kaynaklı olabileceği düşünülebilir. Buna göre inançlı veya dindar bir baba figürüne böyle bir kız evlat yetiştirmesi yakıştırılamamış ve bu nedenle tarihsel gerçeklik ihlal edilme pahasına zorlama yorumlar yapılabilmektedir. Bu şekliyle söz konusu yorumlar ideolojik tutumlar gibi görünmektedir.

Fatma Aliye Hanım'ı İslamcı olarak tanımlayan pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Örneğin Karaca, Fatma Aliye Hanım'ın İslamcı-gelenekçi bir çizgide olduğuna işaret etmektedir. Ona göre Fatma Aliye, İslami çerçevede modern Osmanlı kadın kimliğini öncü bir anlayışla kurmuştur (Karaca, 2011: 93). Ünsal, Fatma Aliye Hanım'ın kadının eğitimi, evliliği, çalışma hayatı ve sosyal hayatı gibi konulardaki fikirlerini gelenekçi-İslamcı çizgiye konumlandırır (Ünsal, 2019: 71). Özdem ise “*Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Nermin Abadan Unat'ın Eserlerinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın*” ismini taşıyan yüksek lisans tezinde Fatma Aliye'yi İslamcı bir aydın olarak ele almıştır (Özdem, 2012: 1). Fatma Aliye Hanım'ın bazı eserleri ve makaleleri üzerinde yaptığı değerlendirmeler sonucunda Doğrusadık, Fatma Aliye'nin babası gibi İslamcı bir bakış açısına sahip olduğuna işaret etmektedir (Doğrusadık, 2018: 59, 68). Şaşmaz da Fatma Aliye'yi İslam'ın sadık savunucusu ve Batı feminizminin sert bir eleştirmeni olarak tanımlamakta ve bu görüşleriyle uluslararası bir üne kavuştuğunu ifade etmektedir (Şaşmaz, 2015: 16). Osmanlı dönemi kadın hareketleri konusundaki akademik çalışmalarıyla bilinen Kurnaz da Fatma Aliye'yi dönemin diğer İslamcılarından farklılıklarına dikkat çekmekle birlikte İslamcı çizgide tanımlamaktadır (Kurnaz, 2013:77).

Fatma Aliye, hangi çizgide olursa olsun kadına dair değişim talebi olan tüm kesimler için ilham vericidir. Bu nedenle farklı düşünsel çizgideki yapıların Fatma Aliye'ye kendini dayandırma çabaları anlaşılır görülmelidir. Çünkü öncüller, fikirlerin güçlü köklerine atıfta bulunan ve onların meşruiyetini artıran aktörlerdir. Fatma Aliye bir bütün kişilik olarak kendini ortaya koymuştur, kendisini ona nispet edenlerin de benzerlikler oranında öncülü gibi görünmektedir. Fakat kanaatimizce bugünün perspektifinden bakıldığında Fatma Aliye Hanım'ın söylemlerinden yola çıkarak onun tartışmasız bir biçimde dindar bir aydın kadın olduğu söylenebilir. İslamcılığa da oldukça yakın bir noktada konumlandırılabilceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Fatma Aliye Hanım'ın yukarıda detaylı bir biçimde tanıtımlarına yer verilen iki eser olan *Nisvan-ı İslam* ve *Namdararı Zenan-ı İslamiyan* isimli eserleriyle *Taaddüd-ü Zevcat'a Zeyl* isimli makalesi

doğrudan kadın konusundaki görüşlerini temellendirdiği eserlerdir. Fikirselsel olarak durduğu noktayı tespit etme konusunda bu üç metnin oldukça belirleyici olabileceğini söylemek mümkündür. Bunlarla beraber diğer yazıları da değerlendirildiğinde Fatma Aliye Hanım'ın Osmanlı'da ve tüm İslam coğrafyasındaki kadınların mevcut durumlarından rahatsız olduğu çok açıktır. Sadece köşe yazılarında ve fikir kitaplarında değil romanlarında da kadınların o günün toplum yapısı içinde karşılaştıkları pek çok sorunu dile getirmektedir. Kendisi üst sınıf bir ailede yaşamasına rağmen özellikle kadınların yoksulluk nedeniyle yaşadıkları problemler, cariyelerin karşılaştığı sorunlar, eşlerinden şiddet gören kadınlar, Fatma Aliye romanlarında karakterlerin yaşamlarında gözler önüne serilmektedir (Barbarosoğlu ve Şişman, 2021: 95-97). Fatma Aliye Hanım, İslam'ın kadınlara pek çok haklar ve imkânlar verdiğini, ama tarih içinde Müslüman toplumların, kadınlara verilen bu hakları kadınlardan esirgediklerine işaret eder.¹¹ Bununla birlikte, Avrupa'da Müslüman kadınlarla alakalı yapılan yorumlar ve değerlendirmeleri de insaftan uzak bulur, şiddetle eleştirir. Fatma Aliye Hanım, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri görmezden gelmez, onlardan da faydalanmak gerektiğini düşünür, fakat Müslümanların inanç ve kültür dünyasının sınırlarının muhafaza edilmesi konusunda hassastır (Fatma Aliye, 1313a). Batı kaynaklı düşüncelerin, ancak İslam'ın inanç ilkeleriyle ters düşmediği durumlarda kabul edilebileceğine işaret etmektedir (Fatma Aliye, 1313b). Çok eşlilik tartışmasında da meseleyi İslam dini çerçevesinde ele aldığına dikkat edilmelidir. Düşüncelerini ortaya koyarken, büyük oranda dini literatürü kullanmakta, temel referans noktası olarak İslam'ın ana kaynaklarını kullanmaktadır.

Fatma Aliye Hanım'ın gerek aileyi gözden çıkarmayan görüşleri gerekse de meseleyi ısrarla bir kadın erkek çatışmasına dönüştürmeme konusundaki ısrarlarıyla feminist söylemlerden ayrıldığı ifade edilebilir (İnceoğlu, 2008: 121; Çaha, 2018: 413-414). En temel ayrım noktası, Türkiye'de feminist hareketin önemli isimlerine bakıldığında, bu isimlerde Fatma Aliye'deki gibi kadın konusundaki mevcut olumsuz uygulamalarla İslam'ın ideal formatının birbirinden ayrı olduğu şeklinde bir bakış açısının bulunmamasıdır. Bilakis doğrudan İslam'ın ataerkil bir karakter taşıdığı iddiasını taşımaktadırlar (Abadan, 1998: 4; Berktaş, 2014; Çakır, 2016: 411,412). Çaha'ya göre Türkiye'de feministler, İslami normları kendileri için bir tehdit olarak görmektedirler ve seküler bir zihniyete sahiptirler (Çaha,2018: 416). Tüm bunlardan hareketle Osmanlı'nın ilk ve en güçlü kadın münevverlerinden Fatma Aliye Hanım'ın, Türkiye'deki dindar/İslamcı aydın kadın tipolojisinin Osmanlı'daki ilk öncülü olduğu söylenebilir. Fakat dindar muhafazakâr kesimler ve İslamcıların, Fatma Aliye'yle düşünsel bir bağ kurmaları oldukça geç bir döneme kadar sarkmıştır.

Ülkemizde dindar muhafazakâr kesimlerde Fatma Aliye'nin geriye dönük olarak keşfedilmesinde İslamcı bir aydın ve edebiyatçı olan Fatma Barbarosoğlu'nun Fatma Aliye'yi ele aldığı *Uzak Ülke* isimli romanının etkili olduğu söylenebilir. Barbarosoğlu'nun romanı, hem Fatma Aliye'nin akademi dışında tanınmasına önemli bir katkı sunmuş hem de İslamcı kesimlerde Fatma Aliye'nin dindar kişiliğinin tanınması açısından önemli bir referans olmuştur. Barbarosoğlu, romanını pek çoğu gerçek belgelere dayalı bir kurgu ile yazdığını ifade etmektedir (Barbarosoğlu, 2010). Barbarosoğlu dışında Nazife Şişman, Cihan Aktaş ve Yıldız Ramazanoğlu gibi dindar/İslamcı aydın kadınların da Fatma Aliye'yle ilgilendikleri ve onunla düşünsel zeminde bir bağ kurdukları görülebilir. (Şişman, 2006; Aktaş, 2013; Ramazanoğlu, 2018). Fatma Aliye ve Türkiye'de seksen sonrası ortaya çıkan İslamcı aydın kadınların aralarında yaklaşık 100 yıllık bir süreç geçmiştir ve fikirselsel bir devamlılık imkânı Cumhuriyet politikaları nedeniyle mümkün olmamıştır. Aralarındaki ilişki bir asır sonra geriye dönük olarak Fatma Aliye'nin keşfedilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

Dindar/İslamcı kesimlerde Fatma Aliye'yle kurulan düşünsel bağın kimi kesimlerde rahatsızlık

¹¹ "...Lakin devr-i inhitatımız terakkiyat-ı medeniyeye sedler, mâniolar teşkili ile uğraştığından İslam'ın kadınlara tanıdığı haklar zaman içinde düşülen cehalet neticesinde kadınların elinden alınmıştır. Bu, aynı zamanda, İslam âleminin Avrupa karşısında duçar olduğu geri kalmışlığın nedenlerinden biridir. Temeddün ve terakki ancak, gelecek nesilleri yetiştiren kadının hukuk-u mağsubesinin iadesiyle mümkündür..." (Fatma Aliye'den nakleden İnceoğlu, 2008: 119,120)

oluşturduğu görülmüştür. Bilhassa Fatma Aliye'nin torunları Oya Selen ve Suna Selen, kendileriyle görüşmek isteyen Barbarosoğlu'nu tesettürlü olduğu için reddetmişlerdir (Barbarosoğlu, 2008). Selen, tesettürlü bir yazarın, anneanesiyle ilgilenmesinden rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Aynı röportajda Selen, Fatma Aliye'nin banknotlar üzerindeki fotoğrafının basılacağını ilk duyduğunda, örtülü bir fotoğrafının kullanılmasından endişe duyduğunu belirtmiştir (Selen, 2008). Selen'in öfkesi, anneanesinin dindar bir düşünce yapısıyla ilişkilendirmesine yönelik gibi görünmektedir. Röportajında eski dili anlamadığı için anneanesinin hiçbir kitabını okumadığını da ifade etmektedir.

Her ne kadar Selen, anneanesi Fatma Aliye Hanım'ın örtülü fotoğraflarından rahatsızlık duysa da eserlerine bakıldığında Fatma Aliye Hanım'ın tesettür konusunda hassas olduğu ve pek çok yazısında tesettürü savunduğu görülebilir. Eserlerindeki ifadelerinde, kendisini örtülü birisi olarak tanıttığı görülmektedir. Örneğin *Nisvan-ı İslam*'daki ifadeleri aynen şu şekildedir: “*Şer'an kadınların yüzleri namahrem olmayıp ancak saçlarını setr etmek vacip iken bir takım hanımlarımız da icabı şer'iiyyenin aksine olarak yüzlerini örtüp saçlarını açıyorlar. El-hasıl bizim ortamımız yok, ne tarafa gideceğimizi şaşırılmış gibiyiz. Hâlbuki her şeyde ifrat ve tefrit fenadır*” (Fatma Aliye, 1309: 10). *İnkılap Dergisi*'nde yayınlanan ve sonrasında Mehasin Dergisi'nde de iktibas edilen bir yazısında ise şu ifadeleri kullanmaktadır. “*Kadın terakkisi denince erkekler kadınların başını açacaklarını sanıyorlar. Kadınların en şiddetle müdafaa edecekleri şeyin, başlarının örtüsü olduğunu anlamalıdır. Onu atmamak isteyecekler gerekli hakareti zaten görürler. Birkaç kişi için bütün kadınları İslam'ın verdiği hukuktan men edemezsiniz*” (Kurnaz, 2013: 196-197).

Tatar Türklerinden gazeteci yazar Fatih Kerimi'nin Fatma Aliye'yi konaktaki ziyareti ve uzun görüşmesiyle ilgili hatıratında da şu ifadeler yer almaktadır: “*Biz kahveleri bitirmek üzereyken salonun kapısı açıldı. Kısaca boylu, beyaz çehreli, zayıfça bir kadın girdi. Üzerindeki kıyafet tamamen Avrupai; uzun siyah gömlek, üzerine kısa siyah ceket giymiş. Beyaz başörtüsü örtmüş, saç falan görünmüyor. Önceden tanımasak da Fatma Aliye Hanım'ın bu olduğundan şüphemiz yoktu. Ayağa kalktık, hoş geldiniz diye temenna ederek oturmamızı işaret etti, kendisi de oturdu, kendimizi tanıttık... Kendisinin kıyafetini göstererek işte benim giyimim tam şeri manasıyla tesettürdür, bu şekilde giyinerek başını bir şeyle örten Müslüman şer'an mestur sayılır, mestur Müslüman kadının hukuk ve hürriyeti şeran çok geniştir, dedi*” “(Kerimi, 2001: 262-265).

Fatma Aliye Hanım kendini tesettürlü bir kadın olarak tanımlasa da bugün her ortamda yaygın olan fotoğraflarında örtülü görünmemektedir. *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Katoloğu*'nda yer alan fotoğraflarıyla dijital ortamlarda yaygın olarak bulunan fotoğraflarında saçlarını örten bir örtü bulunmamaktadır. Kendisiyle ilgili kitaplarda da yaygın olarak saçlarının açık olduğu bu fotoğraflar kullanılmaktadır. 1993 yılında Fatma Aliye Hanım'a ait Atatürk Kitaplığında bulunan belgeleri (defterler, kitaplar, gazete yazıları aile fotoğrafları, mektuplar, taslaklar, şiirler vb.) tasnif eden ve inceleyen Kızıltan ve Gençtürk, *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Katalogu-I* ismini taşıyan eserde; bu belgelerin hangi tarihte ve kimin tarafından kütüphaneye bağışlandığına dair bir bilginin olmadığını ifade etmektedirler (Kızıltan ve Gençtürk, 1993:10). Kanaatimizce Fatma Aliye Hanım'ın vefatından sonra özel aile koleksiyonundaki mektuplar, belgeler ve diğer evrakla birlikte fotoğrafları da paylaşılmıştır. Saçlarının açıkta olduğu fotoğraflarının kendi özel alanında çekilmiş olma ihtimali büyük görünmektedir. Bu fotoğrafların hepsinde yalnızdır, toplumsal bir ortamda bulunmamaktadır. Bir topluluk içindeyken çekilen tespit edebildiğimiz tek fotoğrafı Taha Toros arşivinde yer alan fotoğrafıdır ve Hatice Sultan'ın bahçesinde yabancı konukların -ve erkeklerin de bulunduğu bu fotoğrafta saçlarının örtülü boynunun açık olduğu görülmektedir.¹² Tüm bunlardan hareketle Fatma Aliye'nin, saçların örtülü olduğu bir tesettür anlayışına sahip olduğunu düşünüyoruz. Fatma Aliye Hanım, tesettürün dinen gerekli olduğunu düşünmektedir ve saçlarını örtterek kendisinin de

¹² Bakınız: Ek I

bu gerekliliđi yerine getirdiđine inanmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı son döneminde yeni bir toplumsal gerçeklik olarak beliren kadın aktörlerin ilk ve en dikkat çekici olanı Fatma Aliye Hanım'dır. Bir konakta, üst düzey makamlarda bulunmuş âlim ve kurmay bir babanın evladı olarak dünyaya gelen Fatma Aliye Hanım, Osmanlı'nın ilk kadın muharriresi olarak bilinmektedir. Sahip olduğu güçlü çevrenin de etkisiyle yazı hayatına kısa sürede uyum sağlamış ve ilk tanındığı dönemde bazı eleştirilerin hedefi olsa da daha ziyade büyük hayranlık beslenen bir figür olmuştur. Bu dönemde yazdığı kimi yazılar ve kitaplar Avrupa yazınında da yer bulabilmiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın yaşamının tüm evreleri, dönemi anlayabilmek açısından önemli veriler barındırmaktadır. Osmanlı son döneminde konak yaşamı, kız çocukların eğitim süreçleri, kadın yazarlık deneyimi, dönemin siyasi çekişmelerinin yansımaları, bireysel yaşamındaki iniş çıkışlar bugünün insanına döneme dair pek çok konuda bakış açısı kazandırmaktadır.

Fatma Aliye, 20. yüzyılın başlarında bir imparatorluğun çöktüğü ve yeni bir devletin kurulduğu süreçte yaşanan sert siyasi süreçlerin unutturduğu bir isim olarak, uzun yıllar ülkemizde tanınmayan bir isim olarak kalmıştır. Doksanlarda tekrar keşfedilmiş ve o günden bu yana hem akademinin hem de edebiyat dünyasının gündemine girmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın kadın konusunda değişimi dillendiren pek çok kesim için heyecan verici bir aktör olduğu söylenmelidir. Fakat kanaatimizce kendisiyle ilgili en sağlıklı tanımlama ifadesi dindar bir aydın kadın olduğudur. Bu husustaki temel belirleyici parametre ise İslam'ın kadına pek çok hak verdiğine fakat tarih boyunca bu haklardan kadınların mahrum edildiğine inanması ve Batı'dan istifade ederken inanç ve kültür temellerimizle çelişmemeye özen gösteren bir tutum sergilemesidir.

Ek 1.

Taha Toros Arşivi. Marmara Üniversitesi Özel Arşiv Koleksiyonu. "Hatice Sultan, Claude Ferrere, Fatma Aliye Hanım ve Selma Rıza Hanım'ın Aralarında Bulunduğu Fotoğraf".

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Desteklemiyor

KAYNAKLAR

- Abadan Unat, N. (1998). İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları. 20. Yüzyılım Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı içinde. (ss. 3-11). Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (1311). Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti. Kırkambar Matbaası. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL03422.pdf>
- Ahmet Mithat Efendi (2011). Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar. Haz. F. S. İnceoğlu ve Z. S. Berктаş. Klasik Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi ve Bir Hanımefendi (1891, Kanun-ı Evvel 15). Hayal ve Hakikat. Tercüman-ı Hakikat.
- Ahmet Rasim (2016). Matbuat Hatıralarından Muharrir Şair Edip. Haz: Ö. İldeş. Cümle Yayınları
- Akın, M. H. (2018). İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek. İslam'ı Uyandırmak. Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler içinde, (ss. 101-123). İLEM Yayınları
- Aktaş, C. (2013). Cihan Aktaş ile Kadın ve Edebiyat Üzerine Söyleşi. Çetrefil Dergisi. Erişim Adresi: <https://cetrefildergisi.wordpress.com/2013/09/21/cihan-aktas-ile-kadin-ve-edebiyat-uzerine-soylesi-5-sayi/>
- Altuğ, F. (2021). Kadınların Tarihini Yeniden Yazmak. "Öncü Müslüman Kadınlar" içinde. Turkuvaz Kitap.
- Argunşah, H. (2016a). Mithat Efendi Rehberliğinde Kadın Okuyucudan Kadın Yazara. "Babasının Kızı Olmak" içinde. Kesit Yayınları.
- Argunşah, H. (2016b). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Sosyal Veri Kaynağı Olarak Kadın Yazarlar ve Eserleri. "Babasının Kızı Olmak" içinde. Kesit Yayınları
- Argunşah, H. (2022). Muhadarat (Fatma Aliye). "Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü". Erişim Adresi: <https://tees.yesevi.edu.tr/anasayfa>
- Aşa, E. (1995). Fatma Aliye Hanım. TDV İslam Ansiklopedisi. (12), 261-262.
- Aşa, H. E. (1993). Fatma Aliye Hanım, Hayatı-Sanatı-Eserleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Barbarosoğlu, F. (2008 Ekim 17). Oyuncu Torun Büyükannesi Fatma Aliye'yi Ne Kadar Tanıyor?! Yeni Şafak Gazetesi.
- Barbarosoğlu, F. (2010). Uzak Ülke. Profil Yayınları.
- Barbarosoğlu, F. ve Şişman N. (2021). Yeni Anne Babalar. İnsan Yayınları.
- Bekmez, M. B. (2019). Türk Edebiyatının İlk Romancı Kadını Fatma Aliye'nin Direnen Kadınları. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Berktaş, F. (2014). Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Metis Yayınları.
- Canbaz, F. (2005). Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Çaha, Ö. (2018). Sivil Kadın. Savaş Yayınevi.
- Çakır, M. S. (2019). Döneminin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid'e Cülûsiyyeler. SUTAD, (46), 75-93.

- Çakır, S. (1991). II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Doğan, S. (2019). Tanzimat'tan Cumhuriyete Aydın Kadınlar. Akademik Kitaplar.
- Doğramacı, E. (1992). Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğrusadık, Z. (2019). Fatma Âliye'nin Son Dönem Osmanlı Toplumundaki Kadın Görüşleri. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Ellison, G. (2007) An Englishwoman in a Turkish Harem. Cultures in Dialogue Series One. Gorgias Press.
- Esen, N. (2016). Bir Osmanlı Kadınının Yazarlığı: Fatma Aliye. Yeni Türk Edebiyatı Dergisi, (14), 59-69.
- Eyyuboğlu, H. (2008). Basında Kadın. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Fatma Aliye Hanım (1309). Nisvan-ı İslam. Yayınevi yok.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F01142.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1313a Recep 20). Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye. Hanımlara Mahsus Gazete.
<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/135313/001641128010.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Fatma Aliye Hanım (1313b Rebiüllevvel 15). Bablulardan İbret Alalım! Hanımlara Mahsus Gazete.
<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/137612/001641125010.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Fatma Aliye Hanım (1314 Recep 12/19). Nisvan-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri. Hanımlara Mahsus Gazete.
- Fatma Aliye Hanım (1316a) Terâcim-i Ahvâl-ı Felâsife. İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/ARP00662-1.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1316b). Taaddüd-ü Zevcata Zeyl. Tahir Bey Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL05988.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1317). Tedkîk-i Ecsâm. Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/ARP00662-1.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1327). Muhâdarât. Dersaâdet Kasbar Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL11905.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1328). Enin. Karabet Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F02310.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1331). Tarih-i Osmaniyyenin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi Ankara Hezimet. Dersaâdet Kanaat Matbaası. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL06983.pdf>
- Fatma Aliye Hanım (1332). Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı. Dersaâdet Kanaat Matbaası.
<https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=536743&materialType=NE&query=Ahmed+Cevdet+Pa%C5%9Fa%2C+1822-1895>.
- Fatma Aliye Hanım (1995). Ahmet Paşa ve Zamanı. Bedir Yayınları.
- Fatma Aliye Hanım (1996). Muhâdarât. Haz: H. Emel Aşa. Enderun Kitabevi.

- Fatma Aliye Hanım (2011). Ünlü Müslüman Kadınlar. Haz. R. Gündoğdu. İnkılap Yayınları.
- Gariper, C. (2018). Edebiyat Tarihi Araştırmacılığı ve Edebiyat Tarihi Yazımında İhmal Edilen Bir Nesil: Ara Nesil. XVIII. Türk Tarih Kongresi XII. Cilt. Türk Tarih Kurumu.
- Gültekin, L. (2013). Geçmişten Günümüze Kadının Yazarlık Serüveni. Ed: Lerzan Gültekin ve diğerleri. Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları içinde. Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Gürler, A. Ş. (2011). 1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Osmanlı Hipodromu ve Şirket-i Hamidiye. Folklor/Edebiyat, 17 (65), 7-18.
- Halaçoğlu, Y. ve Aydın, M. A. (1993). Ahmet Cevdet Paşa. TDV İslam Ansiklopedisi. (7), 443-450.
- Has-Er, M. (2000). Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2003). Sermaye Çağı. Çev: Sina Şener. Dost Kitabevi Yayınları.
- İnceoğlu, F. S. (2008). İlk Muharremimiz Fatma Aliye'nin Gözünden Dönemi. Ed: N. Şişman, Harf Harf Kadınlar içinde. Klasik Yayınları.
- Kaplan, L. (1998). Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Karaca, Ş. (2011). Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, (31), 93-110.
- Kerimi, F. (2001). İstanbul Mektupları. Haz: F. Gökçek. Çağrı Yayınları.
- Kızıltan, M. (1990). Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım. Journal of Turkish Studies. (14), 283-322.
- Kızıltan, M. (1993). Fatma Aliye Hanım Yaşamı - Sanatı - Yapıtları ve Nisvan-ı İslam. Mutlu Yayıncılık
- Kızıltan, M. ve Gençtürk T. (1993). Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-I. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Kurnaz, Ş. (1988). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kurnaz, Ş. (1995). II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi.
- Mahmut Esad Efendi (1316). Taaddüd-ü Zevcat. Tahir Bey Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL05988.pdf>
- Mardin, Ş. (2017). Türk Modernleşmesi. İletişim Yayınları.
- Mehmet Zihni Efendi (1294). Meşâhiru'n-Nisa. Darü't-Tıbbâtü'l-Amire.
- Meriç, C. (1999). Jurnal II. Haz: M. A. Meriç, İletişim Yayınları.
- Ohnet, G. (1307). Meram. Çev: Bir Kadın. Dersaâdet Kasbar Matbaası.
<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F03228.pdf>
- Oylubaş, D. (2014). Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özdem, E. (2012). Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Nermin Abadan Unat'ın Eserlerinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Özkan, N. (2017). İlk Kadın Romancımız Fatma Aliye'nin Yetiştığı Sosyal ve Kültürel Ortam. *Söylen Filoloji Dergisi*. 2(2), 180-192
- Öztürk, Z. (2020). Hanımlara Mahsus Gazete. TDV İslam Ansiklopedisi. (Ek 1), 533-534.
- Polat, F. ve Derer, G. (2016). Muhafazakârlık ve Feminizm Kısılcığında Bir İsim: Fatma Aliye Hanım. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (15), 185-206.
- Ramazanoğlu, Y. (2018). Kadınların Yazarak Müdahil Olması. *Karar Gazetesi*. Erişim Adresi: <https://www.karar.com/yazarlar/yildiz-ramazanoğlu/kadinlarin-yazarak-mudahil-olmasi-8340>
- Saktanber, A. (2009). Türkiye'de Kadın Hakları Söylemi. Ed: A. İnel. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi/ Kemalizm içinde*. İletişim Yayınları.
- Selen, S. (2008 Ekim 11). "En Azından Başı Açık" Röportaj: Merve Erol. *Radikal Gazetesi*.
- Subaşı, N. (2005). 1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür. Ed: Yasin Aktay. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi/İslâmcılık içinde*. İletişim Yayınları.
- Şaşmaz, H. (2015). A Comparative Study On The Reputational Trajectories Of Turkish Women Intellectuals From The Ottoman Empire To The Turkish Republic. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Şimşek, Z. N. (2020). Fatma Aliye'nin Mektuplaşmaları Üzerinden Madam Gülnar'ı Yeniden Kurgulamak. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, (21), 147-159.
- Şişman, N. (2006). "Tarih" in ve "Tahrir" in Öznesi Olarak Fatma Aliye. "Babasının Kızı: 70. Ölüm Yıldönümünde Fatma Aliye Hanım Paneli". BİSAV. Erişim Adresi: https://www.bisav.org.tr/Bulten/13/230/tam_panel_3_babasinin_kizi_70_olum_yildonumunde_fatma_aliye_hanim
- Taha Toros Arşivi. Marmara Üniversitesi Özel Arşiv Koleksiyonu. "Hatice Sultan, Claude Ferrare, Fatma Aliye Hanım ve Selma Rıza Hanım'ın Aralarında Bulunduğu Fotoğraf". <https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/141634/001560540008.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Tan, M. T. (1936 Temmuz 15). Unutularak Ölen Bir Edib: Fatma Aliye Kimdir, Neden Meşhur Olmuştur? *Cumhuriyet Gazetesi*. <https://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/137544?show=full>
- Tanpınar, A. H. (1988). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. Çağlayan Kitabevi.
- Tekin, M. (2011). Tercümân-ı Hakikat. TDV İslam Ansiklopedisi. (40), 497-498.
- Timuroğlu, S. (2020). Kanatlanmış Kadınlar. İletişim Yayınları.
- Toros, T. (1977 Eylül 07). Fatma Aliye Hanım'ın Son Yılları. *Hayat Mecmuası*.
- Ülger, M. (2008). 19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 197-206.
- Ünsal, H. (2019). Fatma Aliye Hanım'ın Eserlerinde Kadın Olgusu. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Zeynep Fevvez (1312). ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr. *Daru'l-Maarif*.
- Zihnioglu, Y. (2016). Kadımsız İnkılap. Metis Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The Fatma Aliye Hanım is the daughter of Ahmet Cevdet Pasha, one of the Ottoman scholars and bureaucrats of the last period. he was born in 1862. This process corresponds to a period when discussions about women's advancement, which became an important issue among the actors of the Tanzimat Period, have just begun. Fatma Aliye Hanım has a personality that is willing to learn and curious about science since childhood. From an early age, he has been in an environment that can nurture this interest and reveal his talent. He did not receive any corporate education, but was born in a home environment where he could easily access information, and took private lessons from the most distinguished teachers of Istanbul in an intellectually well-equipped mansion under the patronage of his father Ahmet Cevdet Pasha. While she was still a young girl, she mastered French at a level that she could speak fluently. in 1878, at the age of 17, II. She married one of Abdulhamid's aides-de-camp, Kolağasi Faik Bey.

Seven or eight years after his marriage, he translated Ohnet's novel and published his first work with the encouragement of his father and the support of Ahmet Mithat Efendi. After that, he continued to publish both novels and idea books. With the influence of the powerful environment he had, he adapted to writing life in a short time and became a figure of great admiration, although he was the target of some criticism at the time he was first recognized. The life story of Fatma Aliye Hanım, who is recognized as the first female muharrir of the Ottoman Empire, contains important data in order to understand the period in which she lived. Mansion life in the last period of the Ottoman Empire, educational processes of girls, women's writing experience, reflections of the political conflicts of the period, ups and downs in her individual life give perspective on many issues about the period. Fatma Aliye Hanım attracted attention with her work *Nisvan-ı Islam* and was invited to the world fair in Chicago in 1893, and an award was awarded to her at this fair, but she did not participate in the fair. she was invited to the world fair for the second time in 1900, but Fatma Aliye Hanım did not go to this fair either.

Fatma Aliye Hanım is a person of thought who has attracted attention with her translations and works written during the last period of the Ottoman Empire and has made herself talked about a lot. He has taken part in the world of writing not only with idea books but also with many novels. Almost at a time when there was no typology of women writers, she gained a highly respected place and was carefully followed by many men and women. But Fatma Aliye Hanım, II. After the constitution, He was pushed into the background due to his proximity to Abdulhamid. During the Republican period, she was also a name that was ignored as a religious enlightened woman, her name was not mentioned for many years, her works were not republished, she was completely forgotten. The publication of his works in new letters has been delayed to a late period – about a hundred years later. Fatma Aliye Hanım died eight years after the harf revolution in 1928. During this process, he also did not publish a work with new letters, all of his works were written and printed in Ottoman. Fatma Aliye Hanım's earliest work, which was translated into Latin letters after the letter revolution, was *Ahmet Cevdet Pasha and His Time*, published in 1994. Almost all of his other works were published after 2000. It can be said that the main reason why a name of such importance from the point of view of the period has been ignored for many years is that it is not considered compatible with the typology of women idealized by the Republic. Fatma Aliye Hanım suggests that the current situation of women should be changed by using the self-means of Islamic civilization, although the example of the West is used from time to time. In contrast, the Republican elites have pointed to a Western-type transformation in social life as the ideal form, not only in the women's issue, but also in many other areas. For this reason, it does not seem very possible for him to broadcast or be visible with the thoughts he carries.

Fatma Aliye has remained an unrecognized name in our country for many years, as a name made

forgotten by the harsh political processes experienced during the process when an empire collapsed and a new state was established at the beginning of the twentieth century. It was rediscovered in the nineties and has been on the agenda of both the academy and the literary world since then. It should be said that Fatma Aliye Hanım is an exciting actor for many people who express change about women. The discovery of Fatma Aliye Hanım as a forgotten and unrecognized name in the academy after the nineties and seeing how powerful an actor she was for her era brought about a discussion about which intellectual or ideological structure she could be considered as the predecessor. Some academic texts consider her to be a feminist, some conservative, and some Islamist. Considering the basic axes of the world of thought, it has been evaluated that it would be the most appropriate choice to describe Fatma Aliye Hanım as a religious enlightened woman. The main determining parameter in this regard is that Islam believes that women have many rights, but women have been deprived of these rights throughout history, and while taking advantage of the West, it takes care not to contradict our foundations of faith and culture.